

POLJOPRIVREDNI KREDIT U VREME STVARANJA KRALJEVINE SHS NA PODRUČJU VAŽENJA SRPSKIH ZAKONA

Prof. dr Dragana Gnjatović

Megatrend univerzitet Beograd
dgnjatovic@megatrend.edu.rs

*Povodom osamdeset godina od osnivanja Privilegovane agrarne banke
- četvrti deo*

Rezime

Ispitujući stanje u organizaciji poljoprivrednog kredita u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca neposredno posle Prvog svetskog rata, ministar poljoprivrede i voda, dr Velizar Janković je zaključio da su na području važenja srpskih zakona seljaci prepušteni sami sebi. U Srbiji, hipotekarni kredit Uprave fondova bio je teško dostupan zemljoradnicima i pre svetskog rata, zajmovi privatnih novčanih zavoda bili su skupi jer je godišnja kamatna stopa po pravilu prelazila 20%, a zemljoradničke kreditne zadruge bile su odmah po završetku rata iskorišćene u političke svrhe. U Crnoj Gori, pred svetski rat tek osnovana Državna hipotekarna banka nije imala finansijske moći za nastavak poslovanja, a one malobrojne zemljoradničke kreditne zadruge koje su funkcionisale pre svetskog rata, tokom rata su bile obezglavljenе i razorene, pa nisu imale uslova da nastave sa radom. Ni Srpska zemljoradnička banka sa sedištem u Skoplju, osnovana ratne 1915. godine, koja je trebalo da snabdeva zemljoradnike južnih krajeva hipotekarnim kreditom, nije mogla da nastavi rad. Na Kosovu i Metohiji, fondovi pravoslavnih crkava koji su u turskom periodu bili namenjeni pomoći seljaštvu, nisu poslužili za osnivanje kreditnih zadruga već su pretvoreni u akcionarski kapital novoosnovanih banaka. Takođe, u Makedoniji, na putu samoorganizovanja zemljoradnika u seoske zadruge isprečila se netrpeljivost između starosedelaca i kolonista.

Ključne reči: poljoprivredni kredit, područje važenja srpskih zakona, Kraljevina SHS

AGRICULTURAL LOANS UNDER THE JURISDICTION OF SERBIAN LAWS AT THE TIME OF CREATION OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENES

Prof Dragana Gnjatović PhD

Megatrend University Belgrade
dgnjatovic@megatrend.edu.rs

On the occasion of the 80th anniversary of the establishment of The Privileged Agrarian Bank - part four

Summary

Having examined the situation regarding the organization of agricultural loans in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, in the aftermath of the First World War, Mr Velizar Jankovic, PhD, Minister of Agriculture and Water Management, reached a conclusion that, as far as the jurisdiction of the Serbian laws was concerned, the farmers were left on their own. In Serbia, mortgage loans of the Funds Administration were barely accesible to farmers even before the World War, loans of the private monetary institutes were expensive because, as a rule, the annual interest rate exceeded 20%, whereas agricultural credit cooperatives were used for political purposes immediately after the end of the war. In Montenegro, the National Mortgage Bank, founded right before the outbreak of the war, did not posses enough financial power to continue its operation, and a small number of agricultural credit cooperatives having functioned prior to the World War were deprived of their leaders and destroyed during the war, hence were not in the position to continue their activities either. The Serbian Agricultural Bank, headquartered in Skopje, founded in the war year of 1915, which was supposed to provide mortgage loans for the farmers of the southern regions, was not able to continue its operations either. In Kosovo and Metohija, the funds of the orthodox churches that were, during the Turkish rule, intended for aiding the agricultural population, did not serve for the establishment of credit cooperatives, but were, instead, turned into equity of the newly-founded banks. Similarly, in Macedonia, the intolerance between the indigenous population and the colonialists stood in the way of self-organization of farmers into rural cooperatives.

Key words: agricultural loan, jurisdiction of Serbian laws, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (Kingdom of SCS)

Područje važenja srpskih zakona u Kraljevini SHS

Kada je 18. avgusta 1920. godine dr Velizar Janković postao ministar poljoprivrede i voda Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (SHS), jedno od prvih pitanja koje je stavio na dnevni red kraljevske vlade odnosilo se na organizaciju poljoprivrednog kredita. Smatrao je da je jedinstveno rešenje ovog pitanja od velike važnosti za privredu zemlje u kojoj je tri četvrtine stanovništva živelo od zemljoradnje i stočarstva. U pripremi predloga za uređenje poljoprivrednog kredita dr Janković je pošao od postojećeg stanja. Zatekao je raznorodne pravne sisteme kreditiranja poljoprivrede na područjima važenja srpskih i austro-ugarskih zakona. Takođe, video je da su na ovim područjima, ali i unutar njih, postojale ogromne razlike u stepenu uređenosti poljoprivrednog kredita, veličini ponude i ceni zajmova namenjenih ključnoj privrednoj grani.

Sistem pravnih normi Kraljevine Srbije primenjivan je i u Kraljevini SHS. Posle Balkanskih ratova 1912-1913, važnost pravnih propisa Kraljevine Srbije kojima je bio regulisan poljoprivredni kredit bila je proširena na južne krajeve Srbije i Crne Gore, odnosno na teritoriju Kosova i Metohije, Sandžaka i Makedonije. Po završetku Prvog svetskog rata 1918, važnost srpskih propisa bila je proširena i na Crnu Goru, mada se izvorno crnogorsko zakonodavstvo u oblasti poljoprivrednog kredita pre državnog ujedinjenja nije razlikovalo od srpskog. Prema srpskim zakonima, seljaci su teško mogli da se zadužuju. Mogli su da nađu potrošačke zajmove kod zemljoradničkih kreditnih zadruga, ako su bili zadrugari i hipotekarne zajmove kod akcionarskih banaka, ako su u vlasništvu imali zemlje iznad zaštićenog minimuma.

Zemljoradničke kreditne zadruge su osnivane prema Zakonu o zemljoradničkim

i zanatskim zadrugama iz 1898. godine, a banke prema *Zakonu o akcionarskim društvima* iz 1896. godine. Kada je u pitanju lični, menični bankarski zajam, seljaci su do njega dolazili zaobilazeći zakon, jer im je Trgovačkim zakonikom iz 1860. godine bila oduzeta pasivna menična sposobnost. Kada je, pak, u pitanju bankarski hipotekarni kredit, kreditna sposobnost zemljoradnika bila je ograničena *Zakonom od pet dana oranja* iz 1873. godine, na osnovu kojeg je bilo zabranjeno staviti pod hipoteku zaštićeni minimum zemlje. Seljaci, čiji su posedi bili veći od zaštićenog minimuma,

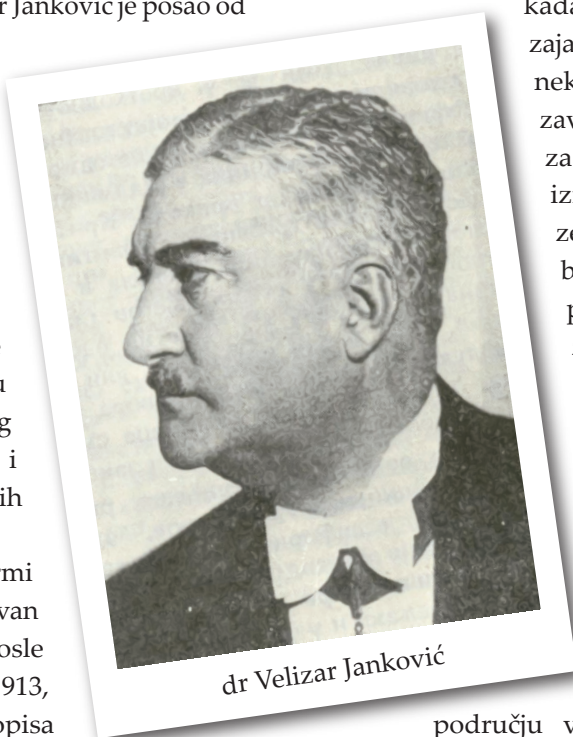
kada bi uzimali hipotekarni zajam od Uprave fondova ili nekog privatnog novčanog zavoda, morali su da prilažu, za tu priliku specijalno izrađene, premere zemljišta. Ovi premeri su bili neophodni zato što na području važenja srpskih zakona nije bio izrađen katastar niti su postojale zemljišne knjige. Jedini dokaz o vlasništvu bila je tapija koja nije sadržala obaveštenja o geometriji i prirodnim kulturama zemljišne površine. Katastarski premer zemljišta na

području važenja srpskih zakona započeo je tek 1920. godine i do Drugog svetskog rata bio je urađen samo u većim gradovima.

Upliv politike u zemljoradničke kreditne zadruge u Srbiji

Pre Prvog svetskog rata, jedine institucije za kreditiranje zemljoradnika u Srbiji bile su zemljoradničke kreditne zadruge [Gnjatović, D.]. Zadrugarstvo Rajfajzenovog tipa utemeljeno na formuli jeftinog kredita i dobročinstva bilo je, za to vreme, moderan evropski pokret. Imajući liberalni odnos prema formiranju novih privrednih društava, srpska država je potpomogla ovaj pokret zakonski i materijalno.

U toku Prvog svetskog rata, poljoprivreda

Area of jurisdiction of Serbian laws in the Kingdom of SCS

After, on August 18th 1920, Mr Velizar Jankovic, PhD, was appointed Minister of Agriculture and Water Management of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (SCS), one of the first issues he put on the agenda of the royal government was concerning the organization of agricultural loans. He believed that a uniform solution to this issue is of crucial importance for the economy of a country in which three quarters of the population lived on agriculture and livestock breeding. In preparing the proposals for the regulation of agricultural loans, Dr Jankovic started from the existing situation. He found diverse legal systems of agricultural crediting in the areas under the jurisdiction of Serbian and Austro-Hungarian laws. Also, he realized that in these areas, and also within them, there were vast differences in the level of regulation of agricultural loans, extent of offer and price of loans intended for this key branch of economy.

The legal norms system of the Kingdom of Serbia was applied in the Kingdom of SCS, too. In the aftermath of the Balkan Wars in 1912-1913, the validity of legal regulations of the Kingdom of Serbia regulating agricultural loans was extended to encompass the southern regions of Serbia and Montenegro, as well as the territory of Kosovo and Metohija, Sandzak and Macedonia. After the end of the First World War in 1918, the validity of Serbian regulations was also extended to involve Montenegro, although the original Montenegrin legislature in the field of agricultural loans, prior to the state unification, did not differ from the Serbian one. Pursuant to the Serbian loans, borrowing was made rather difficult for farmers. They could take consumer loans from the agricultural credit cooperatives, if they were cooperative members, and mortgage loans from the joint stock banks, if they owned the land above the secured minimum.

Agricultural credit cooperatives were established according to the *Law on Farming and Handicraft Cooperatives* from 1898, and banks according to the *Law on Joint Stock Companies* from 1896. When it comes to individual, bill of exchange banking loans, the farmers obtained

them by skirting the law, since the *Trading Law Codex* from 1860 deprived them of their passive bill of exchange capacity. When it comes to banking mortgage loans, though, credit capacity of the farmers was limited by the *Five-Day Plough Law* from 1873, on the basis of which it was forbidden to mortgage the secured minimum of the land. When taking a mortgage law from the Funds Administration or some other private monetary institute, the farmers whose properties were larger than the secured minimum had to submit the land survey, specifically prepared for that purpose. Such surveys were necessary because there was no cadastre or any land-books at the time in the area of jurisdiction of the Serbian laws. The sole proof of ownership was the title-deed, which did not contain any information about the geometry or natural characteristics of the concerned land. It was not until 1920 that the cadastre land surveys started to be conducted at the territory under the jurisdiction of Serbian laws, and, by the outbreak of the Second World War, they were conducted only in the large towns.

Influence of politics on agricultural credit cooperatives in Serbia

Before the First World War, the only institutions for crediting farmers in Serbia were agricultural credit cooperatives [Gnjatović, D.]. The cooperatives of the Raiffeisen type, founded on the formula of cheap loans and benefaction, were, for that time, a modern European movement. Taking a liberal stance towards the formation of new business companies, Serbian state provided both legislative and material support to this movement.

During the First World War, Serbian economy was heavily damaged, and of the entire agricultural cooperatives concept, "only the cooperative spirit remained" (Pavlović, M., 30). Serbia came out of the war without a third of its active, male population, and without a half of its national wealth [Janković, V., 12]. "There was almost no region in Serbia that was not left desolate and in shambles, with scorched and devastated hearths, stale fields and meadows, overgrown pastures, plundered and pillaged barns, houses, granaries and sheds, from which

Srbije je teško stradala, a od zemljoradničkog zadrugarstva „ostao je samo zadružni duh“ (Pavlović, M., 30). Srbija je iz rata izašla bez trećine svoje aktivne, muške populacije i bez polovine svog narodnog bogatstva [Janković, V., 12]. „Skoro da nije bilo kraja u Srbiji bez pustoši i ruševina, bez popaljenih i razorenih ognjišta, uparloženih njiva i livada, zaraslih pašnjaka, opljačkanih i opustošenih staja, kuća, ambara i vajata, iz kojih je odvedena stoka, razgrabljena hrana, pokućstvo i nameštaj“ [Isić, M., 61].

U prvim posleratnim godinama, rad zemljoradničkih kreditnih zadruga je obnovljen. Međutim, ove jedine institucije za kreditiranje zemljoradnika će izgubiti samostalnost i u drugi plan biće potisnut zadružni duh utemeljen na međusobnoj solidarnosti i pomaganju njihovih članova. Kreditne zadruge obnavljane su i osnivane tada u Srbiji mnogo sporije od nabavljачkih zadruga. Nabavljачke zadruge su brzo nicala u selima zato što su posredovale između države i zemljoradnika kojima je država slala pomoć u namirnicama, žitnom semenju, stoci i poljoprivrednim spravama. U ovom posredničkom poslu, nabavljачke zadruge su uživale državne povlastice i olakšice. Kada je prošao prvi talas obnove sela i poljoprivrede, očekivalo se da kreditne zadruge ponovo ožive na temelju Rajfajzenove formule jeftinog kredita i dobročinstva. Međutim, to se nije dogodilo. Obilje novca na selu u vreme posleratne konjunktura, koja je nastala zbog naglog rasta cena poljoprivrednih proizvoda, potisnulo je u drugi plan potrebu seljaka da se oslanjaju jedni na druge i na jeftin zadružni kredit. Takođe, na razvoj kreditnog

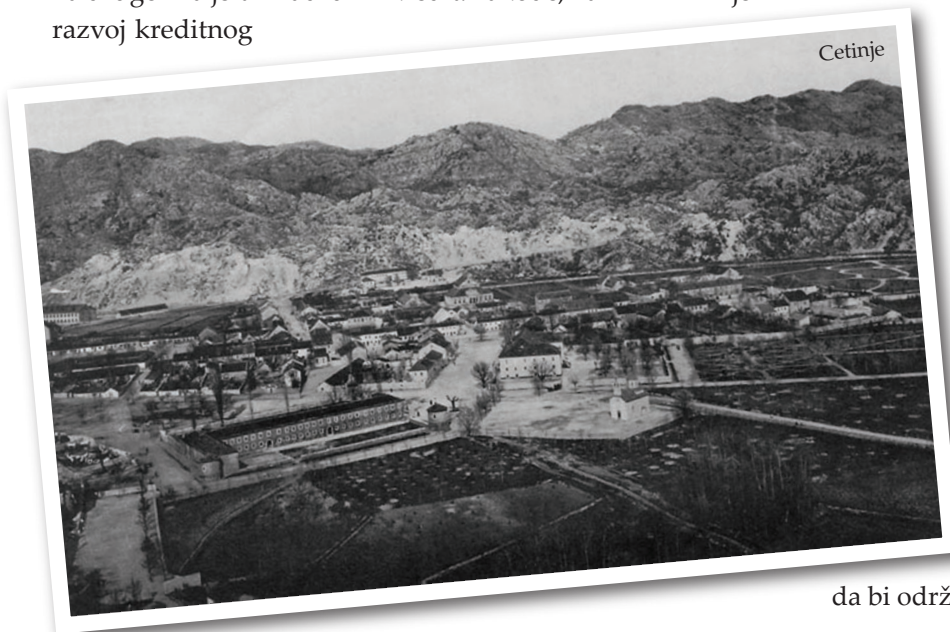
zadrugarstva u Srbiji nepovoljno je uticalo to što je 1919. godine Mihailo Avramović iskoristio zadružnu organizaciju za osnivanje jedne zemljoradničke stranke. Kada su zadrugari počeli masovno da se učlanjuju u ovu stranku, vladajući Radikali su u zadružnom pokretu prvi put videli potencijalnog konkurenta u borbi za seljačke glasove. Obećanjima da će rešiti pitanje poljoprivrednog kredita, oni će, između ostalog, tražiti način da obezbede političku popularnost među seljaštvom u Srbiji.

Iskorišćene za političke svrhe, zemljoradničke zadruge u Srbiji, postepeno su gubile zadružni duh. Sve manje su služile za međusobno pomaganje seljaka, a sve više poslovale za račun nezadrugara, kao pofitne organizacije. Nakon što je 1922. godine napustio zemljoradničku stranku koju je osnovao, Mihailo Avramović je govorio o tome kako se zgrnuo kada je na sastancima stranke oko sebe viđao delovođe, kafedžije, seoske trgovce, zelenaše, intelektualce bez ikakve veze sa seljaštvom [Jovanović, D., 296]. Zadruge u Srbiji, u koje su se posle Prvog svetskog rata uselile politika i špekulantstvo, nisu više bile podesne institucije za jeftin poljoprivredni kredit koji bi dobio širu državnu potporu.

Vađevine u Crnoj Gori u rukama zelenasha

Zaostala privreda Crne Gore izašla je iz Prvog svetskog rata potpuno razorena. Poljoprivredna proizvodnja se sporo oporavljala i nije

mogla da podmiri ni minimalne potrebe seljaštva. Godine 1920. u Crnoj Gori je gladovalo oko 35.000 ljudi [Popović, D., 14]. Retke zemljoradničke kreditne zadruge, koje su poslovale pre Svetskog rata, nisu obnovile svoj rad. Kao i u predratnom periodu, seljaci su pod teškim uslovima zajmili od lokalnih trgovaca da bi održali голу egzistenciju.

all livestock was snatched, food, houseware and furniture seized" [Isić, M., 61].

In the first post-war years, the activities of agricultural credit cooperatives were restored. However, the only institutions for crediting farmers will lose their independence and the cooperative spirit, founded on mutual solidarity and assistance among the members, will be shifted into the background. Credit cooperatives were being renewed and established in Serbia at a much slower pace than the procurement cooperatives. Procurement cooperatives sprang up swiftly in the villages because they acted as intermediaries between the state and the farmers who were sent the state aid in victuals, grain seeds, livestock and agricultural equipment. In this intermediation activity, procurement cooperatives enjoyed state benefits and facilities. After the first wave of restoration of villages and agriculture, credit cooperatives were expected to revive once again on the foundations of the Raiffeisen formula of cheap loans and benefaction. However, this did not happen. The abundance of money in the villages during the after-war boom, which occurred due to the sudden increase in prices of agricultural products, suppressed the need of the farmers to rely on each other and on the cheap cooperative loan into the background. In addition, the fact that Mihailo Avramovic used a cooperative union to found an agricultural political party in 1919 exerted negative influence on the development of credit cooperatives concept in Serbia. Once the cooperative members started gaining membership in this party on a mass scale, the ruling Radicals for the first time saw the cooperative movement as a potential competitor in the fight for farmers' votes. By promising to solve the issue of agricultural loans, they would, among other things, seek a way to gain political popularity among the peasantry in Serbia.

Having been used for political purposes, agricultural cooperatives in Serbia gradually lost their cooperative spirit. They were used less for mutual assistance of farmers, and more for business on behalf of non-cooperative members, in the capacity of profitable organizations. After, in 1922, he left the agricultural party he himself founded, Mihailo Avramovic explained how flabbergasted he was

when, at the party meetings, he saw activists, coffee-house keepers, village tradesmen, loan-sharks, intellectuals without any relation to the peasantry whatsoever [Jovanović, D., 296]. Cooperatives in Serbia, heavily influenced by politics and speculative business following the First World War, were no longer institutions suitable for cheap agricultural loans that would be widely supported by the state.

***Vadjevina* loans in Montenegro in the hands of loan-sharks**

The backward economy of Montenegro came out of the First World War completely destroyed. Agricultural production was recovering rather slowly, and could not meet even the minimal needs of the peasantry. In 1920 there were about 35,000 people starving in Montenegro [Popović, D., 14]. Those few agricultural credit cooperatives, having operated before the world war, did not restore their operations. As in the pre-war period, the farmers took loans from the local tradesmen, under very unfavourable conditions, in order to make ends meet.

Poverty and famine had characterized Montenegrin economy for centuries before. At the time of breaking from the Ottoman rule, in the second half of the 19th century, the agriculture of Montenegro was mainly based on extensive livestock farming, limited to several narrow river valleys. The little farming they did was done exclusively with a wooden plough. The trade at the village markets was conducted mostly by means of barter, hence the loans to peasants were also provided in food. In the bad years, Montenegrin peasants were forced to borrow wheat from the local tradesmen in the form of the so-called *vadjevina* loans. *Vadjevina* implied the possibility to return the loan in wheat or work force. If a peasant would return the loan in wheat, the amount would be the double of the borrowed one. If, however, a peasant did not have the wheat to repay the debt, he would have to repay it by working on the lender's land, for as long as he demands. Otherwise, the peasant would lose his land [Zadružni leksikon, 143]. Many Montenegrin peasant families sought salvation in emigration. In the period from 1885 until 1892, 30,000

Siromaštvo i glad bili su viševjekovna obeležja crnogorske privrede. U vreme oslobođanja od Osmanlija u drugoj polovini XIX veka, poljoprivreda Crne Gore se uglavnom svodila na ekstenzivno stočarenje, ograničeno na nekoliko uskih rečnih dolina. Malo zemljoradnje obavljalo se isključivo drvenim ralom. Na seoskim pijacama se trgovalo pretežno trampom, pa su i zajmovi seljacima davani u hrani. U gladnim godinama, crnogorski seljak je bio prinuđen da uzajmljuje žito od lokalnih trgovaca u obliku vađevina. Vađevina je podrazumevala mogućnost da se zajam vrati u žitu ili radnom snagom. Ako bi seljak zajam vraćao u žitu, količina bi bila dvostruko veća od one koja bi bila uzajmljena. Ako, pak, seljak ne bi imao žita da vrati dug, morao bi da ga oduži radom na zemlji zajmodavca, onoliko dugo koliko bi on to zahtevao. U protivnom, seljak bi gubio zemlju [Zadružni leksikon, 143]. Mnoge crnogorske seljačke porodice potražile su spas u emigraciji. Od 1885. do 1892. godine trajno se iselilo 30.000 ljudi. Do najvećeg masovnog iseljavanja došlo je nerodne 1889. godine, kada je Crnu Goru napustilo 11.000 njenih žitelja [Popović, D. 13].

Odlukom Berlinskog kongresa 1878. godine, Crna Gora je udvostručila svoju teritoriju i dobila nekoliko gradova. Kako se u dobijenim gradovima nalazilo mnoštvo zanatskih i trgovačkih radnji, na čitavoj teritoriji mlade nezavisne crnogorske države ubrzan je razvoj robnonovčane privrede. Tom razvoju su doprineli i novoizgrađeni kolski putevi kao i prve fabrike [Đurović, M., 148 (a)]. Prva banka u Crnoj Gori, „Prva nikšićka štedionica“, osnovana je 1901. godine u Nikšiću. Zatim je 1904. godine bila osnovana „Prva zetska štedionica“ u Podgorici, da bi na Cetinju 1906. godine započele sa radom „Crnogorska banka“ i „Narodna štedionica“. Osnivači ovih banaka bili su uglavnom trgovci koji su se obogatili u drugoj polovini XIX veka.

Iako je početkom XX veka došlo do oživljavanja trgovine i zanatstva, kao i do pojave industrije i bankarstva, Crna Gora je i dalje bila pretežno agrarna zemlja siromašnih seljaka. Zajmovi novoosnovanih banaka u novcu bili su teško dostupni poljoprivrednim proizvođačima. Oni koji bi uspeli da dođu do bankarskih kredita, činili su to pod veoma

teškim uslovima. Njima je, po ugledu na zakonodavstvo Srbije, bila zakonom ograničena kreditna sposobnost. Većina je nastavila da pozajmljuje hranu od zeleniša, u obliku vađevina.

Seljaci su često ostajali bez zemlje jer nisu uspevali da oduže dug. Zakonska zaštita „jednog rala zemlje“ koja je bila uvedena 1905. godine članom 256. Građanskog sudskog postupka za Knjaževinu Crnu Goru, po ugledu na srpski *Zakon od pet dana oranja* iz 1873. godine, bila je nedovoljno jemstvo za njihov ekonomski opstanak. Da bi koliko toliko pomogla seljake, crnogorska država je i sama sporadično odobravala zajmove u obliku vađevina. Država je dobijala hranu kao bespovratnu pomoć iz Rusije, koju bi zatim davala seljacima na zajam, pod znatno povoljnijim uslovima od zeleniških [Komadinić, M., 15]. Da se početkom XX veka seosko stanovništvo Crne Gore nalazilo u bezizlaznom ekonomskom položaju govore mnogi primeri pomoći koju mu je pružao sam Knjaz (1860-1910), odnosno Kralj (1910-1918) Nikola Petrović. Ovaj „gospodar široke ruke“ je novčano pomagao porodice kojima su stradali usevi od grada, poklanjao je bezemljašima zemlju koja je bila u državnom vlasništvu i oduživao vađevine. Na rashodnoj strani njegovih ličnih primanja iz državnog budžeta mogla se naći i stavka „za isplatu žita nekog siromaha“ [Popović, D., 35].

Pokušaj da se pomogne prezaduženom crnogorskom seljaštvu učinjen je osnivanjem zemljoradničkih kreditnih zadruga, počev od 1904. godine. U jednom od prvih zadružnih dokumenata sreza podgoričkog bilo je zapisano da se zadruge u Crnoj Gori osnivaju „da bi raskinule po narodno blago ubitačne trgovinske interese, koji su ga k propasti dovele“. Osnivanje zadruga Rajfajzenovog tipa bilo je inspirisano zadružnim pokretom u Srbiji. U Pravilima zemljoradničke i stočarske zadruge koje je donelo Ministarstvo unutrašnjih dela na Cetinju 1907. godine bilo je predviđeno da se prezaduženi seljaci spasu od gubitka zemlje tako što bi bila stvorena zadružna zemlja. Zadruge bi kupovale zemlju od prezaduženih zadrugara, da bi sprečile da ona bude prodana „vađevinašima“ u bescenje. Ukoliko zadruge ne bi bile u stanju da same obrađuju otkupljenu zemlju, one bi je prodavale zadrugarima, uz

people permanently emigrated. The biggest mass emigration occurred in the bad year of 1889, when 11,000 of its inhabitants emigrated from Montenegro [Popović, D., 13].

Pursuant to the Decision of the Berlin Congress in 1878, Montenegro doubled its territory and gained several towns. Since there were many handicraft and trading shops in the newly-gained towns, the development of the commodity-monetary economy accelerated at the entire territory of the new, independent state of Montenegro. What also contributed to this development were the newly-built roads as well as the first factories [Djurović, M., 148 (a)]. The first bank in Montenegro – The First Nikšićka Savings Bank, was established in 1901 in the town of Nikšić. Following that, in 1904, *The First Zetska Savings Bank* was established in the town of Podgorica, and in 1906 *Montenegrin Bank* and *The National Savings Bank* started operating in the town of Cetinje. The founders of these banks were mostly the tradesmen who got rich in the second half of the 19th century.

Despite the fact that the beginning of the 20th century brought a revival of trade and handicraft, along with the birth of industry and banking, Montenegro was still a predominantly agrarian country of the poor farmers. Cash loans of the newly-established banks were not easily accessible to the agricultural manufacturers. Those who managed to obtain banking loans did that under extremely unfavourable conditions. In the style of legislation in Serbia, they had their creditworthiness legally limited. Most of them continued to borrow food from the loan-sharks, in the form of *vadjevina* loans.

Farmers often lost their land being unable to repay their debt. The legal protection of

“one ploughshare of land”, which had been introduced in 1905 according to the Article 256 of the Civil Court Proceeding for the Princedom of Montenegro, in the style of the Serbian *Five-Day Plough Law* from 1873, was not a sufficient guarantee for their economic survival. In order to help the peasants at least to some extent, the state of Montenegro occasionally extended *vadjevina* loans itself. The state received food as non-returnable aid from Russia, which it then distributed to farmers in the form of loans, under much favourable conditions than those of the loan-sharks [Komadinić, M., 15]. The fact that the Montenegrin peasantry was in a hopeless economic position at the beginning of the 20th century is confirmed by the numerous examples of aid provided by HRH the Prince (1860-1910), that is the King (1910-1918) Nikola Petrovic. This “master of a generous disposition” financially supported the families whose fields were destroyed by hail, presented no-land farmers with the state-owned land, and repaid *vadjevina* loans. At the expenditures side of his personal income from the state budget, one could find the item titled “for the repayment of some poor fellow’s wheat” [Popović, D., 35].

An attempt to help the over-indebted Montenegrin peasantry was made by establishing agricultural credit cooperatives, starting from 1904. One of the first cooperative documents

Zadrugari Srpske Zemljoradničke zadruge u Mokrinama
Cooperative members of the Serbian Agricultural Cooperative in Mokrine

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
PETRA I
ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ
КРАЉА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
МИ

ALEKSANDAR NASLEDNIK PRESTOLA

На предлог нашег Министра Народ-
ног Здравља, а по саслушању Министар-
ског Савета, постављамо:

за писара III класе Апотекарског Оде-
љена Министарства Народнoг Здравља
Ранка Ђанчића, званичника Главног Апо-
текарског Санитетског Службеништва.

Наш Министар Народнoг Здравља нена-
изврши овај Указ.

1. марта 1921. год.
у Београду.

ALEKSANDAR, с. р.

Заступник
Министра Народнoг Здравља,
Министар Пошта и Телеграфа,
Д-р Славо Милетић, с. р.

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
PETRA I
ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ
КРАЉА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
МИ

ALEKSANDAR NASLEDNIK PRESTOLA

На предлог нашег Министра Народ-
ног Здравља, а по саслушању Министар-
ског Савета, репши смо и решавамо:
да се Д-р Митру Ђатовићу, управ-
нику прелеског окружне болнице, уважи
оставка на државну службу.

Наш Министар Народнoг Здравља нека
изврши овај Указ.

1. марта 1921. год.
у Београду.

ALEKSANDAR, с. р.

Заступник
Министра Народнoг Здравља,
Министар Пошта и Телеграфа,
Д-р Славо Милетић, с. р.

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
PETRA I
ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ
КРАЉА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
МИ

ALEKSANDAR NASLEDNIK PRESTOLA

На предлог нашег Министра Народнoг
Здравља, а по саслушању Министарског Са-
вета, реши смо и решавамо:

да се Д-р Димитрију Калијадису, контра-
ктном лекару среза прешевског округа
кумановског, уважи оставка на државну
службу.

Наш Министар Народнoг Здравља нека
изврши овај Указ.

1. марта 1921. год.
у Београду.

ALEKSANDAR, с. р.

Заступник
Министра Народнoг Здравља,
Министар Пошта и Телеграфа,
Д-р Славо Милетић, с. р.

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
PETRA I
ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ
КРАЉА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
МИ

ALEKSANDAR NASLEDNIK PRESTOLA

На предлог нашег Министра Народ-
ног Здравља, а по саслушању Министар-
ског Савета, на основу члана 15. закона
о избору народних посланика за Уставо-
творну Скупштину, репши смо и ре-
шавамо:

да се Д-р Станојко Вукчевић, физикус
округа пожаревачког;

Д-р Станоје Пантовић, шеф хирур-
шког одељена зајачарске окружне бол-
нице;

Д-р Момчило Њковић, секундарни ле-
кар Опште Државне Болнице; и

Д-р Мила Милованић, лекар среза
пожаревачког, истог округа, — ставе у
ставно постојање са пензионима која им према
годинама службе припада.

Наш Министар Народнoг Здравља нека
изврши овај Указ.

1. марта 1921. год.
у Београду.

ALEKSANDAR, с. р.

Заступник
Министра Народнoг Здравља,
Министар Пошта и Телеграфа,
Д-р Славо Милетић, с. р.

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
PETRA I
ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ
КРАЉА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
МИ

ALEKSANDAR NASLEDNIK PRESTOLA

На предлог нашег Министра за Социјалну
Политику, постављамо:

за секретара V класе у Обласној Држав-
ној Заштити Деце и Младежи у Новом Саду,
са годишњом платом од 2500 динара, Ми-
лана Радаковића, учитеља код Простетног
Одека Земалске Владе за Босну и Хер-
цеговину;

за писара I класе Министарства за Соци-
јалну Политику, Димитрија С. Крчевића, пи-
сара II класе Министарства Припреме за Устав.
Скупштину и Изјед. Закона;

за писара I класе Министарства за Соци-
јалну Политику Богдана О. Гајића, званич-
ника судског у оставци из Београда;

за писара I класе Министарства за Соци-
јалну Политику Светозара Недића, апсолвир-
ног правника из Београда;

за писара I класе у Обласној Државној
Заштити Деце и Младежи у Новом Саду, са
годишњом платом од 2000 динара Дјорђа
Сарапа, ревизора Савеза Српских Земљо-
радничких Задруга у Загребу;

за писара III класе у окружној Државној
Заштити Деце и Младежи у Крагујевцу, са го-
дишњом платом од 1500 динара Звонимира
Д. Ђукићевца, студента права из Београда;

за помоћника књиговође у Инвалидском
Заводу у Земуну, са годишњом платом од
1500 динара, Абдурахмана Мезидића, д-
саданог званичника Дирекције Инвалида;

за магационера у Инвалидском Заводу у
Земуну, са годишњом платом од 2500 ди-
нара Живојана Милановића, полицијског коме-
сара у оставци из Ниша;

за радунувођу у Обласној Заштити Деце
и Младежи у Суботици, у рангу секретара V
класе, са годишњом платом од 2326 динара,
Сергија Тодоровића, самосталног књигово-
ђе и свршеног дјака трговачке школе у Бео-
граду; за секретара Министарства Социјалне По-
литике са годишњом платом од 3200 динара,
Милоша Недића, досаданог секретара Окруж-
не Заштите Инвалида Деце и Младежи у Б. Пољу,
по потреби службе.

Наш Министар за Социјалну Политику нека
изврши овај Указ.

1. марта 1921. год.
у Београду.

ALEKSANDAR, с. р.

Министар за Социјалну Политику,
Д-р М. Јовановић, с. р.

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
PETRA I
ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ
КРАЉА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
МИ

ALEKSANDAR NASLEDNIK PRESTOLA

На предлог нашег Министра за Соци-
јалну Политику, репши смо и решавамо:
да се Алекса́ндр Вилић, секретар V
класе Министарства за Социјалну Поли-
тику, на основу § 76. закона о чинов-
ницима грађанског реда, отпусти из др-
жавне службе у интересу исте.

Наш Министар за Социјалну Политику
нека изврши овај Указ.

1. марта 1921. год.
у Београду.

ALEKSANDAR, с. р.

Министар за Социјалну Политику,
Д-р М. Јовановић, с. р.

У ИМЕ
ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
PETRA I
ПО МИЛОСТИ БОЖЈОЈ И ВОЉИ НАРОДНОЈ
КРАЉА СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА
МИ

ALEKSANDAR NASLEDNIK PRESTOLA

На предлог нашег Министра Народ-
ног Здравља, а по саслушању Министар-
ског Савета, на основу члана 15. закона
о избору народних посланика за Уставо-
творну Скупштину, репши смо и ре-
шавамо:

да се Д-р Станојко Вукчевић, физикус
округа пожаревачког;

Д-р Станоје Пантовић, шеф хирур-
шког одељена зајачарске окружне бол-
нице;

Д-р Момчило Њковић, секундарни ле-
кар Опште Државне Болнице; и

Д-р Мила Милованић, лекар среза
пожаревачког, истог округа, — ставе у
ставно постојање са пензионима која им према
годинама службе припада.

Наш Министар Народнoг Здравља нека
изврши овај Указ.

1. марта 1921. год.
у Београду.

ALEKSANDAR, с. р.

Заступник
Министра Народнoг Здравља,
Министар Пошта и Телеграфа,
Д-р Славо Милетић, с. р.

а и кад почне стизати, дуже ће се пре-
мешати чекати док она у целисти
дође. Оугау каип земљораднички производи
само онолико, колико му је најужније
за његову исхрану, а то је на штету и
нега самота и цело наше државе. Тиме
се једино може и објаснити што је наш
извоз и сувише мали, услед чега нам је
и наш трговински биланс остао пасиван
а наше опште финансијско стање још
једнако остао неповољно.

С друге пак стране данас се земљо-
радник не сме оставити, да се задово-
љава предатном производњом. Његове
потребе и његове обавезе према држави
постале су много разноврсније и веће,
и зато му се мора помоћи, да из сваког
парчета земље извуче максимум користи
и тако повећа свој укупи животни при-
нос. Међутим, то интензивирање произ-
водње захтева већу инвестицију капи-
тала, већа повлача средства.

Ове околности наводе нас на конста-
тацију: да је настала хитна и неодољива
потреба, да се седи у земљорадничкој
производњи помогне, управо почне стално
помогати, без прекида и систематски,
читаним низом ефикасних мера.

Оснoву за успешно реституирање села
и земљорадничке производње код нас, за
мено интензивирање, на првом месту,
треба тражити у решењу добро органи-
зованог земљорадничког кредита.

Ми не смејемо више оставити нашег
земљорадника у овом погледу незбрину-
га, оставити га тако рећи самом себи. Јер
земљорадничко Задруге, које је он сам
стварао, и које су код нас биле позване
да земљораднику пруже погодан кредит
за набавку средстава за производњу,
није показале успеха, који су минимални
услов за успешан и општи економски
развитак села. Њихова се акција и пре-
рата била код нас ограничила на реле-
тивно веома узак круг земљорадника, оних
који су по својим личним, чисто морал-
ним особинама, могли ући за чланове
Задруга. Водећи рачуна искључиво о чи-
сто етичким моментима, при развитку
земљорадничких Задруга, њихов је раз-
витак ишао тако спорим темпом, да су
општи економски, материјални интереси
села били занемарени. Њихов претезан
успех био је у моралној селекцији земљо-
радика. Економске потребе несправљено
негатива земљорадника остале су и
пored њих непомислене.

Међутим, после рата, задругарство по-
решено и готово уништено ратом, тре-
баће дужи период времена да обнови
своје благотворно дејство. Уз то долази
још и та тешка околност, да и сами са-
вези земљорадничких задруга располажу
за данашње прилике и сувише малим
средствима те и сами морају тражити
позајмице под врло тешким погодбама.

На постојећи кредит код Управе Фон-
дова иже земљораднику вајде анеговати
ни данас, као ни јуче. Јер Управе Фон-
дова, по својој уређењу, даје само чисто
хипотекарне, дугорочне и за свакодневне
послове земљорадника прилично скупе
кредите.

Тако је највећи део нашег земљора-
дничког живота упућен на тражење кре-
дита под најтежким погодбама. Мишља
да није потребно нарочито напомињати,
како су то тешке погодбе код новчаних
завода и приватних зајмодавца.

Из свих тих разлога сматрамо, да би
облик државног земљорадничког кредита
био, за сада, не само најпогоднији него
једино могућ и брзо изводљив. Држава
не сме чекати да се прво земљораднички
организације у земљорадничке задруге, у
целој земљи, на да онда, на тој коопе-
ративној бази, спроводи земљораднички
кредит, што би иначе, наравно, најпо-
годније било. Ово у толико мање, што
нам примери Француске, Бугарске и др.
показују, да се и ван кооператива, земљо-
раднички кредит може добро организо-
вати. Данашње стање у коме се наша
производња налази после рата, аневич-
ност предпретих земљорадничких задруга
и организаторска трошност нашег земљо-
радничког света, не дозвољавају никакво
огуковање. Данас се више не сме че-
кати ни данубити. Сваки нам је дан
скуп.

Држава се мора пожурити дакле, да
што пре створи једну нарочиту устано-
ву, која ће располагати великим капи-
талом, која ће имати велику мрежу фи-
лијала, развијену по целој земљи, и која
ће моћи давати позајмице земљорадни-
цима на брз начин и с јестимим инте-
ресом, како то природа саме послове прив-
редне захтева. А она је заиста данас је-
дина у стању, да у целој земљи спрове-
ди организацију оваког кредита на
најбржи начин и с најефикаснијим резу-
лтатима.

Али овако организовани државни кре-
дит имао би се давати и појединачно,

појединачно, неорганизованим земљора-
дницима и колективно, преко постојећих
националних, земљорадничких задруга,
савеза и у опште свих постојећих наци-
оналних пољопривредних организација.

У првом случају ипак, само на основу
солидарног јемства и реалних залоза.

Али док се овакав централни државни
завод, нарочита „Земљорадничка Банка“
не створи и не спроведе, органика и ме-
тодички у свима крајевима — мисли-
мо, да је најзгодније, бар за први мах, како
би се земљораднику одмах помогло, по-
чети спроводити земљораднички кредит
преко Управе Фондова. Њен би задатак
био, да прено својих филијала и агенција
— од којих већ она приличним бројем
располаже, а које би имала основати у
брзо и у крајевима где их нема, — од-
мах почне задовољавати потребе у зем-
љорадничком кредиту. Она би, разуме се,
при том остављала и даље широко и не-
смислено поље рада задругарској идеји,
помажући је, како је напоменуто колико-
год то може и при овој новој својој
функцији.

По моме пројекту у овом би се циљу
имала основати при Управи Фондова за-
сезаба „Дирекција за Земљораднички Кре-
дит“, која би радила све докле, да се по-
слови не би развили до те мере, да се они
морају пренети једној нарочито за то
установљеној „Земљорадничкој Банци“.

Почетни капитал за земљораднички кре-
дит имао би износити око сто милиона
динара. Њему би се допринели сваке го-
дине, годишним буџетом, још по две-
десет милиона динара и свако годишњи
износ две третине од чистог прихода
Класе Лутије. Овај капитал би се до-
носило повећао још и једним делом чистог
прихода Народне Банке и једним делом
капитала Земљорадничке (Зирпате) Бан-
ке из Скопља, која се има ликвидирати.

А у току рада, путем ресеконтовања
примљених облигација, основни се ка-
питал моћи евентуално и дуплирати, у
корист задовољавања што већег броја зем-
љорадика.

Из тог капитала, имају се давати иск-
ључиво земљорадницима, краткорочне
позајмице, највише до десет хиљада ди-
нара једном земљораднику. Интересе на
дате позајмице мора бити релативно мали,
данас највише до 6%.

Формалности око добијања зајма има-
ју се свести на најмању меру: а државна
релативно добро обезбедити од већих
релатива и других спорова са дугачицама.
Са свих тих разлога, а да би се коли-
ко толико оужило, нашој најнижој
бројницим стаљемо у земљи за извесне
услуге, које је утично за ослобођење и
уједињење нашег целокупног народа,
— част ми је молити Министарски Са-
вет да изводи:

РЕШИТИ:

„Овлашћује се Министар Пољопривре-
де и Вода, да на основу § 5. Закона
о уређењу централне државне управе
може проширати пох. /1. приложено „У-
редбу о Земљорадничком Кредиту“ и у-
редити даље што треба, да поста добије нај-
вишу санкцију.“

Министар Пољопривреде и Вода,

Д-р В. Јанковић, с. р.

Министарски Савет у својој седници
од 25. марта 1921. год. усвојио је у
свему предни предлог Госнодина Мини-
стра Пољопривреде и Вода.

Председник Министарског Савета,

Министар Савезних Послова

Ник. П. Ђанић, с. р.

Министар за Уставотворну Скупштину

Марко Тривковић, с. р.

Министар Унутрашњих Дела и

Заступник Министра Грађевина,

М. Драшковић, с. р.

Министар Савезаја,

Ј. П. Јовановић, с. р.

Министар Правде,

М. С. Ђурић, с. р.

Министар Просвете,

Св. Прибићевић, с. р.

Министар Пољопривреде и Вода

и Заступник Министра Вера,

Д-р В. Јанковић, с. р.

Министар Трговине и Индустије,

Д-р Куковић, с. р.

Министар Војна и Морнарице,

Б. Јовановић, с. р.

Министар за Алтерну Ресорту,

Ник. Узуновић, с. р.

Министар

Народног Здравља и Заступник

Министра Пошта и Телеграфа,

Д-р С. Милетић, с. р.

Министар Шума и Рудника,

Д-р Х. Кракић, с. р.

Министар за Социјалну Политику,

Д-р М. Јовановић, с. р.

Министар Финансија,

Д-р Коста Кумануди, с. р.

otplatu do šest godina. U nedostatku finansijskih sredstava, zadružni pokret u Kraljevini Crnoj Gori postigao je veoma skromne rezultate. Ideja o stvaranju zadružne zemlje bila je realizovana u simboličnim okvirima. Pred Prvi svetski rat, u Crnoj Gori je bilo samo 20 zemljoradničkih i stočarskih kreditnih zadruga sa ukupno 1.000 članova. Za vreme svetskog rata, rad crnogorskih zemljoradničkih kreditnih zadruga potpuno je zamro. Nastojanja da se njihov rad obnovi posle rata nisu urodila plodom [Zadružni leksikon, 143, 146].

Prestanak rada Državne hipotekarne banke Crne Gore

U cilju razduženja zemljoradnika, crnogorske vlasti su pomoću inostranog zajma 1911. godine osnovale Državnu hipotekarnu banku. Članom 62. *Pravilnika* o njenom osnivanju, bilo je propisano da prvenstvo imaju oni poljoprivrednici koji već duguju novčanim zavodima. Hipotekarna banka Crne Gore, koja je započela sa radom 1912. godine, kada su počeli Balkanski ratovi, nije uspela da izvrši konverziju seljačkih dugova. Sredstva inostranog zajma, koji je bio zaključen kod Zemaljskog kreditnog zavoda u Beču, namenjena za formiranje kapitala Hipotekarne banke, bila su utrošena za hitne državne potrebe [Đurović, M., 257-261, (b)]. Prezaduženi seljaci ostali su prepušteni sami sebi. Za vreme Prvog svetskog rata, Hipotekarna banka Crne Gore prestala je sa radom. Ni posle državnog ujedinjenja 1918. godine, ona nije obnovila svoj rad. Decembra 1920. godine, na predlog Ministra trgovine i industrije, dr Momčila Ninčića, Ministarski savet je doneo odluku da „Državna hipotekarna banka Kraljevine Crne Gore prestaje funkcionisati kao zasebna državna ustanova i ulazi u sastav Uprave fondova.“ Na osnovu ove odluke, Uprava fondova je preuzela svu aktivu i pasivu Hipotekarne banke Crne Gore i obavezala se da otvori svoju filijalu na Cetinju [Glomazić, M., 127]. Ova filijala je otvorena 1922. godine.

Prestanak rada Srpske zemljoradničke banke u Skoplju

Srpska zemljoradnička banka sa sedištem u

Skoplju bila je ustanovljena ratne 1915. godine, pretvaranjem turske Agrarne ziratne banke u domaći hipotekarni novčani zavod. Ubrzo posle osnivanja 1903. godine, Agrarna ziratna banka sa sedištem u Istanbulu, otvorila je svoju filijalu u Skoplju i ekspoziture po svim varošima Južne Srbije. Ziratna banka je odobravala hipotekarne zajmove sopstvenicima na zalogu nepokretnog imanja ili na solidarno jemstvo svih stanovnika sela. Njen kapital je nastao je prvenstveno iz fondova *menafi sanduka*, dobrotvornih turskih kasa javno-pravnog karaktera za pomaganje zemljoradnika. Kao i *menafi sanduci*, Ziratna banka je imala pre karakter fonda za pomoć nego tržišne institucije za kreditiranje zemljoradnika jer je u Uredbi o njenom osnivanju pisalo „da uprava Banke može tolerisati odlaganje plaćanja svakada, kada utvrdi da je dužnik došao u nemogućnost plaćanja usled rata ili ratom prouzrokovanih nedaća“ [Glomazić, M., 27]. Kada je decembra 1914. godine Ministarski Savet Kraljevine Srbije odlučio da se od Ziratne banke napravi domaći hipotekarni zavod, bilo je predviđeno da se njegovo poslovanje uredi po uzoru na poslovanje Uprave fondova. Međutim, neposredno posle svog konstituisanja, Državna zemljoradnička banka je otišla u izgnanstvo u Francusku. Godine 1920, iz Marselja su vraćene bančine knjige i bančina imovina u zemlju, ali to nije bilo dovoljno da ona nastavi rad. Srpska zemljoradnička banka prestala je da funkcioniše kao samostalni novčani zavod aprila 1921. godine, kada je ušla u sastav Uprave fondova.

Pretvaranje crkvenih fondova u osnivački kapital akcionarskih banaka na Kosovu i Metohiji

Kada se završio Prvi svetski rat, na Kosovu i Metohiji nije bilo ni jedne zadruge za kreditiranje zemljoradnika. Do oslobođenja od osmanske vlasti u Balkanskom ratu 1912. godine, za pojavu ovakvih institucija nije ni bilo objektivnih mogućnosti. Poljoprivredna proizvodnja, utemeljena na osmanskim feudalnim agrarnim odnosima, bila je primitivna i zaostala. Na oskudnim poljoprivrednim površinama, zemlja se obrađivala isključivo drvenim ralom. Većina zemljoradnika je živela i radila na čitlučkim imanjima turskih feudalaca. Seljaci su bili vezani za zemlju feudalnim

of Podgorica County stated that the cooperatives were being established in Montenegro “so as to terminate the trading interests for the national treasure pernicious, which have led it to the edge of a precipice”. The establishment of cooperatives of the Raiffeisen type was inspired by the cooperative

movement in Serbia. *The Rules of an*

Agricultural and Livestock-Breeding Cooperative, adopted by the Ministry of Interior Affairs in the town of Cetinje in 1907, prescribed that the over-indebted farmers were to be saved from losing their land by forming cooperative land. The cooperatives would purchase the land from over-indebted farmers, in order to prevent it from being sold to *vadjevina* loan-sharks – *vadjevinaši*, for a pittance. If the cooperatives were not able to cultivate the purchased land on their own, they would sell it to the cooperative members, with a repayment period of up to six years. Due to the lack of financial resources, the cooperative movement in the Kingdom of Montenegro achieved rather modest results. The idea about creating the cooperative land was implemented only to a symbolical extent. Before the First World War, there were only 20 agricultural and livestock-breeding credit cooperatives in Montenegro, with 1,000 members overall. During the World War, the activities of the Montenegrin agricultural credit cooperatives died off completely. The efforts to restore their activities after the war were fruitless [Zadružni leksikon, 143, 146].

Cease of operations of the National Mortgage Bank of Montenegro

With a view to settling the farmers’ debts, in 1911, by means of a foreign loan, the Montenegrin authorities founded the National Mortgage Bank. Pursuant to Article 62 of *The Rulebook* on its establishment, it was prescribed

that the right of precedence lies with those farmers who already owe money to the monetary institutes. The Mortgage Bank of Montenegro, which started its operations in 1912, after the outset of the Balkan wars, failed to conduct the conversion of agricultural debts. The funds of the foreign loan, arranged with the Land Credit Institute in Vienna, which were intended for the formation of the Mortgage Bank capital, were spent for urgent needs of the state [Djurović, M., 257-261, (b)]. Over-indebted farmers were left on their own. During the First World War, The Mortgage Bank of Montenegro ceased its operations. Not even after the state unification in 1918 did it restore its activities. In December 1920, at the proposal of Mr Momcilo Nincic, PhD, Minister of Trade and Industry, the Ministerial Council passed a decision that “the National Mortgage Bank of Montenegro ceases to function as a separate state institution and is to be incorporated into the Funds Administration”. According to this decision, Funds Administration took over all assets and liabilities of the Mortgage Bank of Montenegro, and obliged to open its subsidiary in the town of Cetinje [Glomazić, M., 127]. This subsidiary was opened in 1922.

Cease of operations of the Serbian Agricultural Bank in Skopje

The Serbian Agricultural Bank located in Skopje was established in the war year of 1915, by means of transforming the Turkish Agrarian

obavezama. Oni formalno slobodni, koji su bili u manjini, morali su da rade kao napoličari jer nisu mogli da prehrane svoje porodice od zemlje koju su držali. Jedinu pomoć ugroženom domaćem stanovništvu pružali su tada fondovi pravoslavnih crkava.

Godine 1913. južni krajevi su ušli u sastav Kraljevine Srbije, pa su stvoreni zakonski uslovi za pojavu prvih novčanih zavoda. Na Kosovu i Metohiji, ovi zavodi će nastati pretvaranjem crkvenih fondova u osnivački kapital akcionarskih banaka, koje su osnivane u skladu sa srpskim *Zakonom o akcionarskim društvima* iz 1896. godine. Međutim, kapitali ovih banaka više neće biti dostupni selu i potrebama poljoprivrede jer će služiti za finansiranje trgovačkih poslova. Počev od januara 1914. godine pa do izbijanja Prvog svetskog rata, nastaje Prizrenska banka od fonda crkve sv. Đorđa, Uroševačka banka od fonda crkve sv. Uroša, Prištinska zadruga of fonda crkve sv. Nikole, Pečka banka od fonda crkve sv. Bogorodice [Vasić, N. A., 219]. Sa izbijanjem Prvog svetskog rata, prekinut je ovaj početni zamah u razvoju bankarstva na

Kosovu i Metohiji. U godinama posleratne poljoprivredne konjunktуре, nastaviće da rade banke koje su bile osnovane pre rata i pojaviće se niz novih. Kao i pred Prvi svetski rat, one će biti okrenute pretežno kreditiranju trgovine [Pavlović, A., 200].

Agrarne zajednice kolonista kao jedine zadruge u Makedoniji

Po završetku svetskog rata, *Prethodnim odredbama za pripremu agrarne reforme* bilo je predviđeno da se ukinu svi feudalni agrarni odnosi u južnim krajevima koji su bili oslobođeni od osmanske vlasti u Balkanskim ratovima, da se zemlja oduzme od bivših vlasnika i da se dodeli seljacima starosedeocima i kolonistima [Prethodne odredbe]. Iako su seljaci starosedeoci južnih krajeva oslobođeni kmetstva, mnogi od njih nisu dobili zemlju. Mere agrarne reforme i kolonizacije bile su primenjivane nesistematично i veoma sporo. Zbog toga je u ovim krajevima vladala velika imovinsko pravna nesigurnost [Lekić, B., 136].

Nedoslednostima u izvođenju agrarne

Uprava Badnjevačke zemljoradničke nabavljačke zadruge 1920. godine

Administration of Badnjevačka Agricultural Procurement Cooperative in 1920

Ziraat Bank into a domestic mortgage monetary institute. Soon after its opening in 1903, the Agrarian Ziraat Bank located in Istanbul, opened its subsidiary in Skopje, along with the branches in all towns in Southern Serbia. Ziraat Bank extended mortgage loans to its obligors with a pledge on real estate, or joint and several pledge of all inhabitants of the village. Its capital primarily originated from the funds of the so-called *menafi chests*, the Turkish charity safes of a public character, designed to help the farmers. Just like *menafi chests*, Ziraat Bank was more of an aid fund than a market institution for the crediting of farmers, because the Decree on its establishment stipulated that “the Bank’s administration may tolerate postponement of payment at all times, if it determines that the debtor defaulted due to the war or war-incurred hardships” [Glomazić, M., 27]. When, in December 1914, the Ministerial Council of the Kingdom of Serbia decided to transform Ziraat Bank into a domestic mortgage fund, it was planned to arrange its operations in the fashion of the Funds Administration activities. However, immediately after its establishment, the National Agricultural Bank exiled into France. In 1920, the Bank’s books and the Bank’s assets were returned from Marseille into the country, but that was not enough for it to continue its operations. The Serbian Agricultural Bank ceased functioning as an independent monetary institute in April 1921, when it was integrated into the Funds Administration.

Turning church funds into founding capital of joint-stock banks in Kosovo and Metohija

After the First World War, there were no cooperatives for the crediting of farmers in Kosovo and Metohija. Until the liberation from the Ottoman rule in the Balkan War in 1912, there were no objective preconditions for the emergence of such institutions. Agricultural production, based on the Ottoman feudal agrarian relations, was primitive and backward. The scarce arable land was cultivated exclusively by means of a wooden plough. The majority of farmers lived and worked for hire at the properties of Turkish feuds (the so-

called *čitluci*). The farmers were bound to the land by feudal commitments. Those formally free, that were in the minority, had to work as share-croppers, since they were unable to feed their families from the land they possessed. The only help provided to the impoverished local population at the time was that of the orthodox churches’ funds.

In 1913 the southern regions became part of the Kingdom of Serbia, whereby the legal preconditions were created for the emergence of the first monetary institutes. In Kosovo and Metohija, these institutes were created by means of transforming the church funds into the founding capital of joint-stock banks, which were established in accordance with the Serbian *Law on Joint-Stock Companies* from 1896. However, the capital funds of these banks were no longer available to the village and the agricultural needs, because they were to be used for trade finance. Starting from January 1914, up until the outbreak of the First World War, the following banks were founded: Prizrenska Banka out of St. Djordje Church Fund, Uroševačka Banka out of St. Uroš Church Fund, Prištinska Cooperative out of St. Nikola Church Fund, and Pečka Banka out of the Church of the Holy Virgin Fund [Vasic, N. A., 219]. The outbreak of the First World War put a stop to this initial surge of development of banking in Kosovo and Metohija. In the years of the post-war agricultural boom, the banks established before the war continued their operations, and a series of new ones emerged, too. Just like before the First World War, they will be primarily focused on crediting trade transactions [Pavlović, A., 200].

Agrarian communities of the colonists as the only cooperatives in Macedonia

After the World War, *The Previous Provisions Regarding the Preparation of Agrarian Reform* prescribed the abolition of all feudal agrarian relations in the southern regions liberated from the Ottoman rule during the Balkan wars, the seizure of land from the former owners, and its allocation to the indigenous farmers and the colonists [*Previous Provisions*]. Although the indigenous farmers from the southern regions were liberated from serfdom, many of them did not get the land. The agrarian reform and colonization measures were implemented

reforme i kolonizacije stvorena je netrpeljivost između starosedelačkih i kolonističkih domaćinstava u Makedoniji. U nedostatku zdrave osnove za uzajamno pomaganje i solidarnost seoskog stanovništva, izostalo je stvaranje zemljoradničkih kreditnih zadruga. Jedine zadruge koje su bile osnovane u

današnjoj Makedoniji u prvim posleratnim godinama, bile su agrarne zajednice. To su bile organizacije kolonista koje su rešavale probleme njihovog smeštaja, izgradnje stambenih i privrednih zgrada i nabavke poljoprivrednih sprava. Država im je pružala znatnu finansijsku pomoć [*Zadružni leksikon*, 722].

Literatura / References

Knjige i članci / Books and articles

1. Đurović, Mirčeta: Trgovački kapital u Crnoj Gori u drugoj polovini XIX i početkom XX vijeka, Cetinje, 1958. [Đurović, M. (a)]
2. Đurović, Mirčeta: *Crnogorske finansije 1862-1915*, Titograd, 1960. [Đurović, M. (b)]
3. Glomazić, Momir: *Istorija Državne hipotekarne banke*, Beograd, 1933 [Glomazić, M.]
4. Gnjatović, Dragana: „Zemljoradničke kreditne zadruge: Prve institucije za finansiranje razvoja poljoprivrede u Srbiji“, *Bankarstvo*, br. 3-4, 2010, ss. 14-35. [Gnjatović, D.]
5. Isić, Momčilo: *Seljaštvo u Srbiji 1918-1941*, Knjiga prva, Tom prvi, Beograd, 2000. [Isić, M.]
6. Janković, Velizar S.: *Ugovor o miru i naša ošteta*, Beograd, 1920. [Janković, V.]
7. Jovanović, Dragoljub: „Mihailo Avramović“, *Seljak - svoj čovek*, Izbor tekstova Dragoljuba Jovanovića, priredili Nadežda Jovanović, Momčilo Isić, Beograd, 1987. [Jovanović, D.]
8. Komadinić, Milan: Problem seljačkih dugova, Beogard, 1934 [Komadinić, M.]
9. Lekić, Bogdan: *Agrarna reforma i kolonizacija u Jugoslaviji 1918-1941*, Beograd, 2002. [Lekić, B.]
10. Pavlović, Aleksandar: „Agrarna reforma i kolonizacija na Kosovu i Metohiji 1918-1941, kao predmet interesovanja u domaćoj nauci“ *Baština*, sv. 22, Priština-Leposavić, 2007, ss. 193-215. [Pavlović, A.]

in a non-systematic manner and rather slowly. Therefore, these regions were plagued by an extreme insecurity in terms of the legal status of property [Lekic, B., 136].

The incongruities in agrarian reform and colonization implementation caused intolerance between the indigenous and colonial households in Macedonia. Due to the lack of a sound basis for mutual assistance and solidarity among the rural population, the creation of agricultural credit cooperatives failed. The only

cooperatives established on the territory of the today's Macedonia in the first post-war years, were the agrarian communities. These were the organizations of colonists, which dealt with solving the problems of their accommodation, construction of residential and business buildings, and procurement of agricultural equipment. They had a considerable financial help provided by the state [Zadružni leksikon, 722].

11. Pavlović, Milan: „Zemljoradničko zadrugarstvo Srbije u Kraljevini Jugoslaviji (1918-1941)“, *100 godina zemljoradničkog zadrugarstva Srbije*, Beograd, 1994 [Pavlović, M.]
12. Popović, Dragutin: *Primjeri filantropije u Crnoj Gori do kraja XX vijeka*, Pogorica, 2009. [Popović, D.]
13. Vasić, Nenad A.: „Bankarstvo u Južnoj Srbiji i Kosovu i Metohiji od 1912. do 1937. godine“, *Baština*, sv. 24, Priština-Leposavić, 2008, ss. 215-229. [Vasić, N. A.]

Neautorizovana izdanja / Unauthorized publications

1. „Prethodne odredbe za pripremu agrarne reforme“, *Službene novine*, br. 11, 1919.
2. *Zadružni leksikon*, Zagreb, 1957. [Zadružni leksikon]